

Razstave

KRANJSKI DEŽELNI PRIVILEGIJI 1338–1736.

Razstava Arhiva Republike Slovenije. Soorganizatorja razstave: Narodna galerija in Festival Ljubljana. Narodna galerija, razstavišče Narodni dom, 3. april–4. maj 2008. Peterokotni stolp ljubljanskega gradu, 3.–29. april 2008.

Ob razmišljanju, kako naj tudi slovenski državni arhiv zaznamuje predsedovanje Republike Slovenije Evropski uniji, je dr. Andrej Nared, poznavalec najstarejših arhivskih fondov, hkrati pa tudi specialist za (u)pravno zgodovino osrednje slovenske dežele – Kranjske v 15. in 16. stoletju, predlagal, naj bi pripravili razstavo srednje- in novoveških listin, ki pričajo o naši tisočletni, a ne le kulturnocivilizacijski, ampak tudi upravno-politični umeščenosti v nekoč največjo evropsko državno tvorbo – Sveto rimsko cesarstvo, ki so mu skoraj šest stoletij s krajšimi presledki vladali Habsburžani. Pri tem je imel v mislih listine tiste vrste, s katerimi so suvereni (deželni knezi) s pečati in podpisi ob prevzemih oblasti od predhodnikov potrjevali deželnemu plemstvu stare pravice (privilegije); tem pa so po lastni presoji lahko dodajali tudi nove. Te listine so urejale predvsem pravno plat fevdnih odnosov in druga pravna vprašanja. Ta so zadevala civilno, procesno in kazensko področje. Ob pomoči teh listin lahko spremljamo tudi upravne in teritorialne spremembe dežele Kranjske od prve polovice 14. stoletja, ko še ni zajemala teritorijev pod suverenostjo grofov Goriško-Tirolskih in še ni imela statusa vojvodine; tega je dobila šele v drugi polovici 14. stoletja, šele v 1. pol. 16. stoletja pa je bil odpravljen poseben položaj Grofije v Marki in Metliki ter Istrske grofije, ki so ju Habsburžani v preteklosti nasledili po Goriško-Tirolskih.

Razstava Kranjski deželni privilegiji je v Arhivu Republike Slovenije prva, ki je bila postavljena na dveh lokacijah hkrati; osrednji del, del s predstavitevijo

originalnih pergamentnih listin, je bil na ogled v razstavišču Narodni dom v Narodni galeriji. Hkrati so bile v peterokotnem stolpu ljubljanskega gradu razstavljene reprodukcije najpomembnejših v Narodnem domu razstavljenih originalov in nekaj drugih dokumentov.

Razstava je bila skupno delo dr. Andreja Nareda in Jureta Volčjaka ter oblikovalca Daneta Petka. Bila je zanimiva in poučna za vso izobraženo javnost, nekaj novosti pa je prinesla tudi strokovnjakom (zgodovinarjem, ki se ukvarjajo s pravom). Gre predvsem za prva slovenska prevoda celotnih besedil dveh najstarejših privilegijskih listin; prevoda sta delo A. Nareda.

Osrednji del razstave v Narodni galeriji so predstavljale originalne privilegijske listine, ki so se kljub številnim naravnim nesrečam, požarom in drugim nevarnostim stoletja ohranile skoraj v celotnem številu, in to upoštevajoč okoliščine, v katerih so preživele, tudi v fizično dokaj dobrem stanju. Poleg tega so jih prav za to priložnost polepšale delavke Centra za restavriranje in konserviranje arhivskega gradiva Arhiva Republike Slovenije pod vodstvom dr. Jedert Vodopivec, ki so tudi sodelovale pri zagotavljanju ustreznih tehničnih in mikroklimatskih razmer na razstavi.

V dveh prostorih razstavišča Narodni dom je bilo razporejenih (precej na tesno) 24 vitrin; v njih je bilo razstavljenih 38 originalnih dokumentov. Vse hrani Arhiv Republike Slovenije. Med njimi so prevladovale (pergamentne) privilegijske listine v ožjem smislu (25), dopolnjevali pa so jih nekateri drugi dokumenti, ki so dodatno pojasnjevali odnose med deželnimi knezi in kranjskim plemstvom oz. stanovi. Med privilegijskimi listinami jih je bilo sedem namenjenih plemstvu habsburške "osrednje" Kranjske v obdobju, preden sta bili vanjo pravno vključeni nekdanja goriška Grofija v Marki in Metliki (del današnje Dolenjske in Bela krajina), ki jo predstavlja deset privilegijev, ter Istrska grofija (osrednja Istra okrog Pazina), o kateri govore štiri listine. Vsi trije sestavni deli so bili dokončno združeni šele pod nadvojvodo Ferdinandom I.; pozneje so se dogajale le še manjše teritorialne spremembe.

Najstarejši privilegij je tisti, ki ga je kranjskim "deželskim gospodom, vitezom in oprodam" izstavil avstrijski, štajerski in koroški vojvoda ter gospod Kranjske Albreht II. leta 1338. Z njim je uzakonil dotedanje običajno pravo in nekatere pravice, ki jih je povzel po pravu štajerskega plemstva.

Najpomembnejša vsebina privilegija je določitev funkcije in pristojnosti različnih ravni sodišč v deželi.

Na prvem mestu je ograjno sodišče, se pravi razsojanje v premoženjskopравnih pravicah in dolžnostih plemstva vseh stopenj na podlagi fevdnih odnosov (določanje pravnega postopka v sporih glede fevdov in druge lastnine, pogojev za priposestvanje, določanje glob, rubeža ...). Precej pozornosti privilegij namenja tudi deželnskim sodiščem, ki so poleg sodnih opravljala tudi upravne, vojaško-mobilizacijske in "policijske" naloge; k tem je sodilo predvsem preganjanje "deželnoškodljivih" ljudi ter kaznovanje – oblike in višine kazni so bile natančno določene za vsako vrsto kaznivega dejanja posebej. Deželna sodišča so bila pristojna za plemstvo, deželska pa vmesna stopnja med deželnimi sodišči in patrimonialnim sodstvom. To je uzakonil prav Albrehtov privilegij. S tem je Albreht vsem zemljiškim gospodom dal pravico do opravljanja nalog nižjega sodstva, torej so lahko odločali o podložniških zadevah (dajatve, delitve in odtujitve zemljiške posesti) in nižjih kazenskih zadevah (za kazniva dejanja, za katera ni bila zagrožena smrtna kazen).

Albrehtov deželni privilegij pomeni (skupaj s privilegiji za plemstvo v Marki in Metliki ter istrsko plemstvo, ki so jih v letih 1365 in 1374 izdali grofje Goriško-Tirolski in Habsburžani) jedro vseh naslednjih privilegijev. Poznejši deželni knezi so njegove določbe sicer še nekoliko dopolnjevali, v svoje ročine pa so vedno vključevali kot bistveni del določbe svojih predhodnikov. Ta proces sta na razstavi zelo nazorno pojasnjevali grafični shemi na dveh velikih panojih. Tako je bilo mogoče zlahka ugotoviti, da so privilegije (ročine) kranjskemu plemstvu pozneje izdali (potrdili) še nadvojvoda Ernest (leta 1414), cesarji Friderik III. (1460), Maksimilijan I. (1494) in Karel V. (1520), nadvojvodi Ferdinand I. (1523) in Karel II. (1567), cesar Rudolf II. (1593) – v njegovem ročinu so bili prvič združeni stari privilegiji za (osrednjo) Kranjsko, Marko in Metliko ter Istro – nadvojvoda Ferdinand II. (1597) ter končno cesarja Leopold I. (1660) in Karel VI. (1736).

Poleg 25 privilegijskih listin oz. (deželnih) ročinov je bilo razstavljenih še 13 drugih originalnih dokumentov, ki so dodatno ilustrirali zapletene odnose med deželnimi stanovi (plemstvom) in deželnimi knezi. Kronološko so si sledili takole: iz leta 1374 sta listini vojvod Albrehta III. in Leopolda III., s katerima sta potrdila plemstvu v (Slovenski) Marki in Metliki eksempcijo (izvzem izpod jurisdikcije) od ljubljanskega ograjnega sodišča. Z listino iz leta 1463 je cesar Friderik III. v zahvalo za pomoč v sporu z nadvojvodo Albrehtom VI. "izboljšal" kranjski deželni grb, tako da je orel dobil namesto srebrnega pasu zlatega in cesarsko krono. Leta 1505 je bil na prošnjo kranjskega plemstva izdan vidimus (uradni prepis) privilegija Friderika III. iz leta 1460. Sledila sta t. i. prvi in drugi augsburški libel, v katera so leta 1510

zapisali pritožbe deželnih stanov Avstrije pod in nad Anižo, Štajerske, Koroške in Kranjske ter njihove cesarske rešitve, le-tema pa t. i. prvi, drugi in tretji innsbruški libel iz leta 1518, ki vsebujejo obrambni red za vse avstrijske dežele proti Turkom in sklepe o denarni pomoči deželnih stanov cesarju Maksimilijanu I., urejajo vzdrževanje njegovega dvora ter prinašajo rešitve pritožb vseh nižjeavstrijskih in gornjeavstrijskih dežel na zboru stanovskih odborov v Innsbrucku. Leta 1520 sta komisarja cesarja Karla V. z reverzom potrdila, da poklonitev (plemstva deželnemu knezu) ne sme prejudicirati deželnih privilegijev, omenjenih v listini.

Končno sta bili tu še dve knjigi tiskanih Deželnih ročinov vojvodine Kranjske. V prvi je natisnjenih 21 listin (od leta 1338 do leta 1597), v drugi pa dodatno še listina iz leta 1660.

Bolj kot zanimivost je bil dodan še kartular bistriške kartuzije, odprt na straneh, ki vsebujejo prepis privilegija Albrehta II. iz leta 1338.

Poleg arhivskih dokumentov sta bila razstavljena še dva originalna muzejska eksponata: oljna slika cesarja Maksimilijana I. neznanega avtorja (last Narodne galerije) in "prestol" nadvojvode Karla II., na katerem je sedel ob poklonitvi kranjskih stanov leta 1564 v Ljubljani (last Narodnega muzeja Slovenije); pisno je bil njegov privilegij potrjen šele z leta 1567 v Gradcu izdano listino.

Originalne pergamentne listine spadajo v razstavnem smislu med najatraktivnejše arhivsko gradivo, in to tako po svoji vsebini kot tudi po vizualni plati, zlasti tiste večjega formata, z zanimivimi inicialami in dobro ohranjenimi visečimi pečati. Ne nazadnje vzbujajo spoštovanje že zaradi svoje starosti. Zato so nedvomno predstavljale vsebinsko jedro razstave.

Vendar je obiskovalec ob vstopu v razstavna prostora najprej opazil na stenah nad originali viseče velike panoje (v prvem prostoru jih je bilo šest in v drugem pet), ki so na vinsko rdeči podlagi prikazovali reprodukcije (večinoma povečave) nekaterih razstavljenih originalov, prepisa z že omenjenima prevodoma dveh najstarejših privilegijev, grafične upodobitve vseh deželnih knezov, ki so privilegije pisno potrdili, Laziusov (iz leta 1561) in Valvasorjev zemljevid Kranjske in enega od njegovih ukazov Ljubljane, dve upodobitvi kranjskega deželnega grba, tiskano določilo o pogojnosti dedne poklonitve, ki ga je Rudolf Habsburški leta 1277 uvrstil med pravice štajerskega plemstva in je subsidiarno veljalo tudi na Kranjskem, besedilo dedne prisege kranjskih deželnih stanov komisarjema cesarja Karla V. iz leta 1520, tiskano besedilo dedne poklonitve nadvojvodi Ferdinandu II. 1597, scenarij dedne poklonitve cesarju Leopoldu I. 1660 v Ljubljani ter še reprodukcije nekaterih drugih z razstavno temo povezanih dokumentov. Reprodukcijske so poleg Arhiva Republike Slove-

nije priskrbeli še: Avstrijska nacionalna biblioteka ter Hišni, dvorni in državni arhiv z Dunaja, Koroški deželni arhiv v Celovcu in arhiv Mladinske knjige – Založbe. Poleg tega je bilo na panojih prikazanih še nekaj prav za razstavo izdelanih grafičnih ponazoritev: dva shematična zemljevida Kranjske in zemljevid ozemlja grofov Goriško-Tirolskih na Dolenjskem in v Beli krajini ter Istri, ki so prikazovali politično pripadnost ozemlja v 14. ter v 16. in 17. stoletju, domiselna grafična prikaza sestave vsebine privilegijev Karla II. iz leta 1567 in Karla VI. iz leta 1736 ter (delni) rodovnik Habsburžanov.

Že omenjena vzporedna postavitev razstave na ljubljanskem gradu je bila v bistvu nekoliko bolj strnjena varianta razstave v Narodni galeriji, seveda brez arhivskih originalov. Na sedmih velikih panojih, po obliki enakih tistim v Narodni galeriji, so bile prikazane reprodukcije najpomembnejših originalnih dokumentov, ki so bili razstavljeni v Narodni galeriji, bilo pa je tudi tu nekaj drugih reprodukcij. Tako je nastala povsem samostojna razstava, primerna za gostovanja tudi v prostorih, ki ne izpolnjujejo strogih varnostnih in mikroklimatskih zahtev. Zato bi razstavo (brez originalov) lahko postavili v skoraj vsakem dovolj velikem prostoru, celo na dveh lokacijah hkrati. To možnost bi morali izkoristiti, saj je razstavna tematika gotovo zanimiva ne le za domače, ampak tudi za tuje obiskovalce, še zlasti pa za avstrijski deželi Štajersko in Koroško, s katerima je bila Kranjska nekoč povezana v t. i. Notranjo Avstrijo, pa tudi za našo nekdanjo skupno prestolnico, Dunaj.

Ob razstavi je Arhiv Republike Slovenije izdal tudi katalog, ki tako po vsebinski in oblikovalski plati kot tudi po obsegu (160 strani) brez dvoma sodi v sam vrh med 31 razstavnimi katalogi, izdanimi v tej ustanovi od začetka sedemdesetih let 20. stoletja dalje. Zunanjo podobo mu je tako kot razstavi v celoti dal oblikovalec Dane Petek, s katerim Arhiv sodeluje že poldrugo desetletje. V zadnjih letih si zaradi njegovih izkušenj in poznavanja arhivskega dela skoraj ne more predstavljati uspešne razstave brez njega.

Vsebinsko je katalog sestavljen iz dveh delov. V prvem delu sta poleg predgovora uredniškega odbora, v katerem sta orisana namen in vsebina razstave, objavljeni dve tehtni, v lepem, tekočem jeziku pisani razpravi dr. Andreja Nareda. V prvi, Kranjska in njeni deželni stanovi, najprej razlaga teritorialno-upravni razvoj Kranjske pod Habsburžani, nato pa formiranje, strukturo, pravni položaj in pristojnosti kranjskih deželnih stanov. V drugi razpravi, Kranjski deželni privilegiji (ročini) 1338–1736, pa najprej predstavlja pomen ročinov v deželnem pravu, nato pa natančno analizira vsebino vseh treh "osnovnih" privilegijev: privilegij vojvode Albrehta II. kranjskemu plemstvu iz leta 1338 ter privilegija goriškega grofa Albrehta III. plemstvu v Marki in Metliki (Dolenjska

in Bela krajina) ter v Istri (oba iz leta 1365). Najobsežnejši pa je tretji del te razprave. V njem avtor poleg izčrpane sinteze vseh pomembnejših dosedanjih razprav o pravnem pomenu dednih poklonitev plemstva deželnim knezom ter o nastanku in razvoju kranjskih deželnih ročinov dodaja tudi nekatere svoje izvirne ugotovitve o tej problematiki. K visoki strokovni ravni kataloga prispevata tudi znanstvenim aparatom podprta že omenjena slovenska prevoda dveh najstarejših privilegijev istega avtorja. Med besedili so razvrščene reprodukcije, ki so prikazane na razstavnih panojih.

Drugo polovico publikacije sestavlja katalog razstave v ožjem pomenu besede. Na fotografijah so predstavljeni vsi razstavljeni privilegiji, drugi razstavljeni arhivski dokumenti in obe muzealiji. Posebna vrednost tega dela kataloga pa je v obširni dokumentaciji, ki jo je zelo vestno in natančno pripravil mladi diplomatik Jure Volčjak. Obseg in vrsta podatkov se razlikujeta od listine do listine. Pri vsaki so navedeni datum in kraj izdaje, kratek regest z navedbo izstavitelja, prejemnika in vsebine, signatura ter kratek zunanji opis listine in pečata (ki v več primerih ni ohranjen). Sledijo podatki o insertih, neoverjenih prepisih, tiskih, (kritičnih) objavah, regestih in fotografijah. Vseh teh podatkov ni za vse listine, za pomembnejše pa jih je zelo veliko. Tako je za najstarejši privilegij iz leta 1338 navedenih kar 12 insertov v poznejših privilegijskih listinah. Citirani so: šest neoverjenih prepisov, dve izdaji v tiskani obliki, dve znanstveni objavi, štiri objave regestov v tiskani obliki in dve publikaciji z objavljenima fotografijama listine.

Po oblikovalski plati katalog lepo dopolnjuje razstavo, po vsebinski pa ga z objavo znanstvenokritičnega aparata k razpravam in razstavnim eksponatom celo prekaša. S popolno dokumentacijo razstave in objavo tematsko povezanih znanstvenih razprav izpolnjuje vse temeljne naloge dobrega kataloga.

Vladimir Kološa

GOVOR MINISTRA ZA KULTURO DR. VASKA SIMONITIJA OB OTVORITVI RAZSTAVE "KRAJNSKI DEŽELNI PRIVILEGIJI 1338–1736"

Ljubljana, Narodna galerija, 3. april 2008

Spoštovani visoki gostje,
spoštovana avtorja razstave,
spoštovani gospe in gospodje!

Pred nami je razstava Kranjski deželni privilegiji, razstava stanovskih listin, ki imajo pomembno pravnozgodovinsko vsebino in pomen. Razstava je pri-